

III.

**KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK**

Újabb adalékok a Képes Krónika történetéhez*

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Az olyan kiemelkedő értékű kulturális emlékek, mint amilyen a *Képes Krónika*, mindig újra és újra az érdeklődés előterébe kerülnek és a kutatók igyekeznek a velük kapcsolatban felmerült, megoldatlan kérdések végére járni. Ez azért nem könnyű feladat, mivel magán a kódexen kívül jóformán semmilyen más konkrét adatra nem támaszkodhatunk munkánkban.

A *Képes Krónika* egy évtizeddel ezelőtt megjelent facsimile kiadásának különböző szempontú bevezető tanulmányai összefoglalják mindazt az ismeretanyagot, amit erről a kódexről a korábbi kutatók már megállapítottak vagy feltételeztek.¹ A kiadvány és ennek német és angol nyelvű változata még sok újabb, korábban nem ismert eredményt is foglal magában.²

Azáltal, hogy most már a kutatóknak módjukban áll az eredeti kódex facsimiléjének tanulmányozása, még újabb megfigyelések is merülhetnek föl azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyeket eddig csak részben vagy egyáltalában nem sikerült tisztázni.³

Ezúttal a *Képes Krónika* kódexének története, sorsa áll érdeklődésünk középpontjában, amihez korábbi ismereteinken túl szeretnénk néhány megfigyelést fűzni.⁴

Köztudomású, hogy a magyarok krónikájának ez a díszesen illuminált példánya I. LAJOS király környezetében, udvarában készült és az is bizonyos, hogy a 16. század második felében már Bécsben őrizték, egészen addig, amíg az I. világháború után megkötött ún. „Velencei kultúregyezmény” alapján 1933-ban visszakerült Magyarországra, ahol most az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára őrzi, Clmae 404. jelzet alatt. A kódex készülése és a Bécsbe kerülés időpontja között azonban csupán feltételezések vannak a kódex sorsáról.

* A témával kapcsolatban fölvetett problémákat az újabb kéziratárosgeneráció szíves figyelmébe ajánlom.

1. DERCSÉNYI D. — CSAPODINÉ GÁRDONYI K. — MEZEY L.: *Képes Krónika. Chronicon Pictum*. Hasonmás kiadás. Bp. 1964. I—II. k.
2. DERCSÉNYI D.: *Bilderchronik*. Facsimileausgabe. Herausgegeben von — —. Bp. 1968. Bd. I—II. ua.: *The Hungarian Illuminated Chronicle*. Edited by — —. Bp. 1969.
3. Vö. pl.: SZIGETHI Á.: *Quelques sources des compositions de la Chronique Enluminée*. = *Acta Hist. Art.* 1968. 177—214. l.
4. Az 1. és 2. sz. jegyzetben leírt kiadványokban a 47—50., ill. 63—69. és 58—63. lapokon l. a kódex leírását és történetét e tanulmány szerzőjétől.

Mai ismereteink alapján nem tartható fenn az a korábbi álláspont, hogy a *Képes Krónika* ajándéknak készült volna I. LAJOS Katalin nevű leánya és VALOIS Lajos francia herceg eljegyzése alkalmából.⁵ Ennek elsősorban ellene mond, hogy a kódex készülése időpontja ennél jóval korábbi és ahhoz az 1358-as évhez áll közel, amely a *Képes Krónika* incipitjében szerepel.⁶ További fejtegetéseinkhez mégis szükséges, hogy visszatérjünk azokhoz a kiindulópontokhoz, amelyek az eljegyzési ajándék teóriát fölvetették. Ehhez két, egymással összhangban állni látszó adat szolgáltatott alapot. Az egyik az, hogy a *Krónika* címlapjának szövegkezdő A iniciáléjában a miniátor ALEXANDRIAI SZENT KATALINT egy hozzá fohászzkodó királyi párral együtt ábrázolta. Ezt a kis képet kapcsolatba hozták I. LAJOS elsőszülött leányával, Katalinnal, aki 1370-ben született s akit 1374-ben eljegyeztek a már említett francia herceggel.

A másik idevágó adat egy 15. századi kódexben maradt fenn, amely többek között a *Képes Krónika* teljesen azonosnak látszó szövegét tartalmazza s amelynek az egyik másoló által írt bejegyzése arra vonatkozik, hogy a szöveget abból a kódexből másolták le BENEDEK szováti plébános számára, amelyet a „francia király” küldött ajándékba a „despotá”-nak.⁷ Ebből az említett két forrásból indult ki az a feltételezés, hogy a *Krónika* eredetileg eljegyzési ajándéknak készült, de mivel Katalin korai halála (1376) miatt a házasság nem valósult meg, a „francia király” elküldte a kódexet a „despotá”-nak.

Az említett másolat dátuma 1462, de azt, hogy melyik francia királyról van szó és hogy miért éppen a despotának küldte el a *Krónikát*, arra vonatkozóan ezen az egy bejegyzésen kívül semmilyen más adatunk nincsen. Arra nézve, hogy melyik francia királynak melyik despotával lehettek kapcsolatai, eddig a leg gondosabb kutatással sem sikerült semmit megállapítani. Ettől függetlenül is, már az egész eljegyzési teória felmerülésekor voltak homályos pontok, amelyek nem illettek bele akadálytalanul a felvázolt történet egészébe. Így elsősorban az a tény, hogy a *Képes Krónikában* sehol nem találkozunk a lengyel királyi címerrel, már pedig I. LAJOS 1370 novembere óta lengyel király is volt és így ennek jelzése egy reprezentatív célból készült kódexből semmiképpen nem maradhatott volna ki. BERKOVITS Ilona megpróbálta ezt a nehézséget azzal áthidalni, hogy feltételezte, hogy a *Krónika* címlapja a Katalin születése (1370 július) és I. LAJOS lengyel királlyá koronázása közben eltelt néhány hónap alatt készült volna.⁸ Csakhogy ebben az esetben eredetileg nem készülhetett eljegyzési ajándéknak, mivel a völegénynek kiszemelt francia herceg csak 1372-ben született.

5. Erről a kérdéstről l. főleg a két köv. tanulmányt: JAKUBOVICH E.: *Nagy Lajos király oxfordi kódexe és a Képes Krónika kora és illuminátora.* = *Magyar Könyvszemle.* 1930. 382–393. l.; BERKOVITS I.: *A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniaturái.* = *Magyar Könyvszemle.* 1938. 9–16. l.

6. Vö: DERCSENYI D. bevezető szövegét, magyar nyelvű kiadás 32. l. és az ehhez tartozó jegyzeteket.

7. A kódex jelzete: Magyar Tudományos Akadémia kéziratára, K.32. (=L. cod-4° 12.); a vonatkozó szöveg (f.66r): „Ista Cronica est incepta p[er] thoman clericum de N. Et finita est p[er] me anthonium de Endreffalwa natus Pauli ffech Seripsimus qu[e] domino Benedicto pl[e]bano de Zowath natione de Sentpether. wasara Sub anno domi[ni] millesimo Quadringentesimo secundo de cronica dez-poti de scripta qua[m] Illustrissimus princeps rex fra[n]cie eidem domino dez-poto in preclarum munus pretullerat etc.”

8. BERKOVITS I. id. m.

ALEXANDRIAI KATALIN ábrázolása és I. LAJOS leányának születése, ill. neve között más, realisabb összefüggést kell keresnünk. Minthogy SZENT KATALIN tisztelete a 14. században rendkívül elterjedt volt, kézenfekvőnek látszik, hogy a hosszú éveken át gyermektelen királyi pár fogadalomból nevezte elsőszülöttjét Katalinnak. Ez még nem zárja ki azt, hogy esetleg az eljegyzési tárgyalásokkal kapcsolatban elküldték a *Krónikát* Franciaországba, de a magunk részéről ezt több okból nem tartjuk valószínűnek. Ellene mond ennek elsősorban a lengyel címer hiánya, másrészt az, hogy a kódex szövege befejezetlen, illetve azt a befejezetlenül végződő szöveget tartalmazza, amely más kódexekből is ismeretes.

Ugyanígy a „quatenus” szóval végződik az említett 15. századi másolat is, amelynek idézett bejegyzésével kapcsolatban három kérdés vár megoldásra: az első, hogy milyen alkalomból került a *Krónika* Franciaországba, a másik, hogy melyik francia király mikor és miért küldte el, és melyik „despotá”-nak, a harmadik pedig az, hogy ez az 1462-ben készült másolat valóban arról a példányról készült-e, amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz. A felvetett kérdéseket egyenként sorra vesszük.

A kódex Franciaországba kerülésére annak keletkezése, ill. I. LAJOS uralkodása és az 1462. év között eltelt időben több más alkalom is adódhatott, mint Katalin eljegyzése, mégpedig nem is egyszer házassági tervekkel kapcsolatban. Így a LAJOS király halála utáni időben Erzsébet özvegy királyné diplomáciai tárgyalásokat folytatott VI. KÁROLY francia királlyal, leányának, Mária királynőnek egy francia herceggel történő házassága ügyében. A francia király 1384. márc. 7-én kinevezte GARAI Miklós nádort a francia királyi tanács tagjává, a méltóság minden jogával és jövedelmével, ami egyet jelentett a magyar házassági ajánlat elfogadásával. 1385-ben a magyar követség már el is indult Franciaországba, amikor a kiszemelt vőlegény, ORLEANS-i LAJOS hirtelen meghalt.⁹

Ugyancsak füstbe ment egy másik házassági terv, amely VII. KÁROLY leányával és V. LÁSZLÓVAL állt kapcsolatban: ULRİK passauai püspök már el is utazott Párizsba a menyasszonyért, amikor V. LÁSZLÓ közvetlenül az esküvő előtt meghalt.¹⁰

Ennél az utóbbi alkalomnál korábbi és nem házassággal egybekötött volt LUXEMBURGI ZSIGMONDNAK a konstanci zsinattal kapcsolatos külföldi útja, melynek során Párizst is útba ejthette.¹¹ Elképzelhető, hogy magával vitte a díszes kódexet.

I. ULÁSZLÓ halála (1444) után JÓ FÜLÖP burgundi fedelem fia is szóba került, mint magyar királyjelölt, azonban a herceg fiatal kora miatt (mindössze 11 éves volt) ez a terv nem valósult meg.¹² A *Krónika* kiküldésére azonban alkalmat adhatott.

A felsorolt magyar–francia kapcsolatokkal csupán azt kívántuk illusztrálni, hogy a történelem folyamán bőven lehetett ok és alkalom arra, hogy a magyarok krónikája Franciaországba kerüljön.

9. *A magyar nemzet története*. III. k. (Írták: PÓR Antal és SCHÖNHERR Gyula.) Bp. 1895. 361–362. l.

10. Uo. 317. l.; HÓMAN B.—SZEKŰ Gy.: *Magyar történet*. Bp. é. n. III. k. 154–163. l.

11. *A magyar nemzet története*, i. m. III. k. 427. l.

12. Uo. IV. k. 68. l.

Jóval problematikusabb a második kérdés, hogy hogyan és miért került vissza Magyarországra a krónika. A kódexben sem a franciaországi tartózkodásnak, sem valamely despota tulajdonosságának egyáltalában semmi nyoma nincsen, így itt is csupán találgatásokra vagyunk utalva.

Valószínűnek kell tartanunk — bár erre semmilyen adat vagy utalás nincs —, hogy a Franciaországból való visszaküldés időpontja nem lehet távoli a másolat 1462-es évszámától. Korábban is valószínűleg ebből a megfontolásból azonosították a „despota” személyét BRANKOVICS Györggyel, aki 1456-ban halt meg. De nemcsak BRANKOVICS György volt despota, hanem még sokan mások, így elsősorban BRANKOVICS fiai, Lázár és István.¹³ Nem tudjuk szűkebbre vonni ezt a kört még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy az a Szóvát község, amelynek plébánosa számára a másolat készült, a BRANKOVICS-család magyarországi birtokainak közelében feküdt. BRANKOVICS és VII. KÁROLY (1422—1461) esetleges kapcsolatairól semmit sem sikerült kinyomoznunk, ellenben tudunk HUNYADI János és V. LÁSZLÓ — eredménytelen — levélváltásáról a francia királlyal, a török elleni segítség ügyében.¹⁴

Így tehát egyelőre rejtély marad, hogy melyik francia király, melyik despotának és milyen alkalmából küldte el ajándékba a *Krónikát*. Rejtély marad akkor is, ha feltételezzük — és ez a harmadik említett probléma —, hogy az 1462-ben készült másolat nem a *Képes Krónikáról*, hanem egy hasonló másik kódexről készült. Ismeretes, hogy az a szöveg, amelyet a *Képes Krónika* is őriz, több másolatban is fennmaradt.¹⁵ Minthogy a középkori írásos magyarországi emlékeknek csak kis töredéke maradt fenn, egyáltalában nem lehetetlen, hogy volt ennek a krónikaszövegnek még több más — esetleg díszesen illuminált — példánya is.¹⁶ Futó bepillantásra is vannak ugyanis kisebb-nagyobb eltérések a *Képes Krónika* és az 1462-ben készült másolat szövege között: elírások, szórendcserék, kihagyások. Legnyomósabban esik a latba, hogy a 15. századi másolat szövege jobbnak látszik a *Képes Krónikáénál*. Ennek a kérdésnek a megoldására azonban csak a középkori latin filológiában jártas szakember vállalkozhat.

Ha hitelesen meg lehetne állapítani, hogy az 1462-es másolat nem a *Képes Krónika* szövege alapján készült, akkor föl kell tételoznünk, hogy volt egy másik, jelenleg ismeretlen díszes példány is. Ez egyúttal végleges cáfolata lenne annak a feltételezésnek, hogy a *Krónika* valaha is megjárta volna Franciaországot és ebben az esetben azt kezdetől fogva a mindenkori királyi könyvtárban őrizhették, ott volt tehát MÁTYÁS budai palotájában is. Bécsbe kerülésének útja később ugyanaz lehetett, mint azoké a korvináké, amelyek már szerepelnek a bécsi udvari könyvtár legkorábbi fennmaradt katalógusában.

A *Képes Krónika* történetét illetően vattatára foghatjuk a kódexben található lapszéli bejegyzéseket is. Eddig csupán a török betűkkel, de magyar nyelven írt

13. Vö.: THALLÓCZY L.: *Die Pseudo-Brankovicse*. = *Ungarische Revue*. 1889. 594—618. l.; PESTY F.: *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím*. Bp. 1877.

14. Vö.: KATONA I.: *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*. Tom. VI. ord. XIII. pars II. (1448—1458.) Pestini, 1790. p. 445—446.

15. Vö. DOMANOVSKY S.: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Scriptores rerum Hungaricarum. Budapestini, 1937. Vol. I. pp. 231—237.

16. A *Képes Krónika* szövegének forrásaira és fennmaradt példányaira nézve I. HERVAY F.: *Quellen und Gliederung des Textes*. E tanulmány 2. sz. jegyzetében idézett német kiadás 70—75. lapjain.

szövegek megfejtését végezte el ZSINKA Ferenc.¹⁷ Az összes utólagos bejegyzéseket a facsimile kiadás közölte először betűhú pontossággal. Ezúttal ezek közül most csak néhány 15. századi notularis írással írt bejegyzéssel szeretnénk foglalkozni, melyek azonos kéztől származónak tekinthetők.¹⁸ E bejegyzések írásképe, jellege (sok rövidítéssel) és tartalma egyaránt fölvetik annak nagy valószínűségét, hogy azokat senki más, mint VITÉZ János nem írhatta a kódexbe. E lapszéli szöveges bejegyzések közül kettő a magyaroknak a „hit”-től való eltávolodására vonatkozik. VITÉZ János levelei is tele vannak hasonló vonatkozású aggodalmas megnyilatkozásokkal: őt, mint az ország sorsáért felelős főembert erősen foglalkoztatta az a kérdés, hogy a török veszedelem fokozódása idején a hittől való elpártolás, a belső széthúzás egyet jelenthetett az ország romlásával.¹⁹

Ha feltételezésünk helyes és valóban VITÉZ János kísérte megjegyzésekkel és nota jelekkel a *Képes Krónika* szövegét, akkor sem kerülünk közelebb az előbb felvetett problémák megoldásához, illetve ahhoz, hogy volt-e több más és ránk nem maradt példánya a szövegnek. Nagyban növelik azonban annak már amúgy is feltételezett valószínűségét, hogy a *Krónika* MÁTYÁS uralkodása idején a budai könyvtár állományába tartozhatott.²⁰ VITÉZ Jánosnak módjában állhatott olvasás közben megjegyzéseket fűzni a szöveghez, hiszen nem egy olyan korvina ismeretes, amelyet VITÉZ emendált.²¹ Sőt, a király könyveibe más, mint ő, nem is igen írhatott volna megjegyzéseket. Ismerhette VITÉZ már koráb-

17. ZSINKA F.: *A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései.* = *Magyar Könyvszemle.* 1923. 248—250. l.
18. Ezek a bejegyzések a Clmae 404. köv. lapjain találhatóak:
f.5.: „h[unni] bellum fecerunt in [. . . . . ?]”
f.28’: „[hu]ngari recesserunt a fide catholica”
f.34’: „[h]ungari petebant a fide recedere”
E három hosszabb bejegyzésen kívül (melyek közül az első igen elmosódott, a lapszéleknél a legutóbbi bekötéskor történt körülvágása miatt pedig mind a három megcsontult) még több helyen „nota” és egyéb jelek származhatnak azonos kéztől.
19. *Magyar humanisták levelei.* Közreadja V. KOVÁCS S. Budapest, 1971. 70—71., 73., 83., 86. l. és passim. Csupán egy jellemző részletet idézünk: „Kívülről a hitetlenek, határainkon belül meg a cseh husziták acsarkodnak ránk s mardosnak belénk — és ami még ezeknél is borzasztóbb: egy harmadik csapástól is kell tartanunk: benső széthúzás társul a külsőkhöz s ha egyszer kipattan, végleg elborítanak bennünket a sorscsapások” (i. m. 142. l., VITÉZ János levele [1449. okt. 20.] HUNYADI János megbízásából V. MIKLÓS pápához. Fordította: BORONKAI I.)
20. A *Képes Krónikát* kétes korvinának tartja CSAPODI Cs.: *The Corvinian Library, history and stock.* Bp. 1973. 406—407. l. 746. sz. — Bizonyos, hogy a MÁTYÁS-címer hiánya nem mond ellent annak, hogy a *Krónikát* a Corvina-könyvtárban őrizték. Igaz, hogy több korvinában idegen címert festettek át MÁTYÁSÉVAL, de a *Krónikában* MÁTYÁS elődjének magyar királyi címere van. Nem tudjuk, milyen lehetett a *Krónika* korábbi kötése (a jelenlegi a 16. századból való) és hogy esetleg ezen nem volt-e nyoma MÁTYÁS tulajdonosságának, mint ahogyan ez a helyzet például az *Erlangeni Bibliánál*.
21. E tanulmány szerzője kétségtelennek tartja — a korábbi nézetek egy részével ellentétben —, hogy VITÉZ János „hivatalból” emendálta, javította a budai királyi könyvtár kódexének szövegét. Ebből az is következik, hogy nem minden VITÉZ által emendált MÁTYÁS-címeres kódex tekinthető úgy, mint amit a király az esztergomi könyvtárból VITÉZ halála után elkobzott. Erre vonatkozóan I. szerző tanulmányát: *Die Bibliothek des Erzbischofs Johannes Vitéz.* = *Gutenberg Jahrbuch.* 1973. 441—447. l.

A Képes Krónika címlapja

ban is a *Krónikát*, ha az valóban BRANKOVICS György birtokában volt egy ideig, ugyanis történelmi dokumentumok támasztják alá, hogy VITÉZ János nem egyszer szerepelt közvetítőként a magyar király, ill. HUNYADI János és a despota között felmerült ellentétek alkalmával.²²

Még egy érdekes adat is arra mutat, hogy VITÉZ János alaposan ismerhette a *Képes Krónikát*: BONFINI írja, hogy VITÉZ esztergomi palotájában „az ebédlő falain sorban nemcsak az összes magyar király látható, de a szittyá elődök is”.²³ Fölmerül a kérdés, hogy vajon ezeket az ábrázolásokat nem a *Képes Krónika* miniatűrái alapján készíthették-e?

Meggyőződésünk, hogy további újabb kutatásokkal még sok tekintetben fény derülhet a *Képes Krónikával* kapcsolatos problémákra.

Newer Contributions to the History of the Hungarian Illuminated Chronicle

KLÁRA CSAPODI – GÁRDONYI

The *Illuminated Chronicle* kept at the Manuscript Department of the National Széchényi Library under the signature Clmae 404 is one of the most outstanding cultural relics of Hungary. It was written around the middle of the 14th century. On the basis of its recent facsimile editions (in 1964 in Hungarian, in 1968 in German, in 1969 in English) it is possible to continue the investigation of the questions which have so far been answered only partially or not at all.

One of these questions is the history of the *Illuminated Chronicle* from its completion until its appearance in Vienna. The present article tries to provide positive arguments in order to prove that the theory according to which the Chronicle was made as a present for the engagement of Catherine, the daughter of King LOUIS I of Hungary, and the French Prince Louis Valois (1374) is erroneous. Everything suggests that the Chronicle was completed not long after the year 1358, the date which appears in it. The first initial letter of the title-page representing Saint Catherine of Alexandria refers to the fact, well-known from other sources too, that the royal family showed special reverence to this saint, who gave her name to the first-born daughter of King LOUIS.

It is possible that a copy of the text of the *Illuminated Chronicle* found its way to the French Court, and later it was returned to Hungary, perhaps into the ownership of George BARANKOVICS, the despot of Serbia, as we have a copy from 1462 made after the latter. (It is kept at the Manuscript Department of the Hungarian Academy of Sciences under the signature K 32.) May be it has nothing to do with the original copy held by the Széchényi Library.

It is most likely that the *Illuminated Chronicle* was kept in the library of the Hungarian kings right from its origin, and was transferred to Vienna in the second part of the 16th century from here.

22. Erre nézve vö. a köv. irodalmat: THALLÓCZY L.: *Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrendi tanulmányok*. Bp. 1909. 31. l.; FRANKÓI V.: *Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja*. Bp. 1913. Olcsó könyvtár, 1689–1692. sz.; HÓMAN–SZEKFI i. m. III. k. 315–316. l. és passim. — *Magyar humanisták levelei* i. m. 127–129. l.
23. Antonio de BONFINI történelmi munkájának magyar nyelvű kiadásából (GERÉB L.—KARDOS T.—MEZEY L.), Magyar Helikon, 1959. 182. l.

